

“פסיק רישיה ולא ימות” - פירוש הערוך

רבי יהודה ורבי שמעון נחלקו לגבי “דבר שאינו מתכוין”: רבי שמעון מתיר פעולה שיש בה איסור כאשר אין הפועל מכוון לכך.¹ רבי שמעון מתיר פעולה ללא כוונה גם באיסורים נוספים (ולא רק איסור מלאכה בשבת).² אביי ורבא מגבילים את ההיתר: “מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות”.³ כלומר: גם ר' שמעון, המתיר פעולה של איסור הנעשית ללא כוונה, מודה שאם התוצאה האסורה תתרחש בוודאות יש לאסור את הפעולה גם ללא כוונה מפורשת לכך.

פירוש הראשונים: חותך ראש בעל חיים בשבת

אביי ורבא ניסחו כלל זה באמצעות דוגמה “פסיק רישיה ולא ימות”. הפירוש המוכר למימרה זו הוא שמדובר על חילול שבת = הריגת בעל חיים שנעשית בשבת ללא כוונה להרוג. להלן כמה מקורות לפירוש זה:

1. רש"י (סוכה לג, א):

... באומר: אחתוך ראש בהמה זו בשבת ואיני רוצה שתמות, דכיון דאי אפשר שלא תמות - כמתכוין חשיב ליה.

2. רבנו חננאל שבת קיא, ב (מהדורת הרב מצגר):

... כגון האומר: “כוונתי לחתוך ראש זה העוף להאכילו לכלב, ואין כוונתי להמיתו”, כגון זה מודה ר"ש שחייב, שאי

אפשר לו לחתוך ראש העוף אלא עד שימיתהו...

3. רמב"ם הלכות שבת פרק א הלכה ו:

... כיצד? הרי שצריך לראש עוף לשחוק בו לקטן וחתך ראשו בשבת, אף על פי שאין סוף מגמתו להריגת העוף בלבד

חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שיחתוך ראש החי ויחיה, אלא המות בא בשבילו...

פירוש הגאונים: חותך ראש אדם

ישנו פירוש נוסף (ולא מוכר) למימרה זו, שלפיו לא מדובר על הריגת בעל חיים בשבת, אלא מדובר על הריגת אדם, שאסורה גם ביום חול. להלן המקורות:

1. בפירוש רבנו חננאל שבת קלג, א⁴ כתב:

מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות – פירוש כי ר' שמעון מודה בדבר שהוא ברור, כגון אדם שחותך ראש אדם

ואומר שאין כוונתו להמיתו אלא להוציא (אם) [דם] ממנו⁵ שאין שומעין לו אלא דנין אותו **דין כל הורג נפש**, כך כל

דבר שמתברר [מעשיו] [מעשיו] לאותה מלאכה אין אומרים שלא היתה כוונתו לכך, וכה"ג אפילו ר' שמעון מודה.

2. בספר הערוך ערך 'פסק' כתב:

מודה ר"ש בפסוק רישיה ולא ימות - פירוש: מי שחתך ראשו של חי, הכל יודעין כי בחתיכת ראשו ימות. ואם אמר:

“איני מתכוון למיתו, אלא להוציא ממנו דם לדבר צורך” - אין ממש בדבריו, אלא הרי הוא כמתכוון להמיתו **ורוצח**

הוא.

א. מסיום דבריו: “ורוצח הוא” מבואר שמדובר על הריגת אדם, ולא על הריגת בעל חיים. (להורג בעל חיים בשבת לא קוראים

‘רוצח’, אלא ‘מחלל שבת’).⁶

¹ מחלוקת זו מובאת בהרבה סוגיות בגמרא. לדוגמה: שבת דף כט, ב. מקור המחלוקת במשנה ביצה (דף כג, ב), שאומר ר' יהודה: כל הכלים אינן נגורין (מפני שעושה חריץ בקרקע וחופר חייב משום חורש – רש"י). הגמרא שם מביאה בריתא, שרבי שמעון חולק על המשנה ומתיר לגרור על גבי הקרקע, ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ. (דברי רבי שמעון נמצאים גם בתוספתא ביצה).

² א. המשנה בכלאים מתירה למוכרי כסות ללבוש בגד של כלאים, בתנאי שלא מתכוונים להנאת לבישה. הגמרא (שבת כט, ב) מקשרת זאת למחלוקת התנאים (רש"י שם: המשנה בכלאים היא כדעת ר' שמעון). ב. תספורת לניזיר אסורה, המשנה במסכת נזיר (דף מב) מתירה לניזיר להסתורק. הגמרא (שבת נב, ב, פא, ב) מסבירה שזה לדעת ר' שמעון.

ג. הגמרא בזבחים (צא, ב) מתירה כיובי אש המזבח בלי כוונה לפי דעת רבי שמעון. ד. הגמרא שבת קלג רתה להתיר קציצת בהרת במקום מילה משום שאינו מתכוין לקצוץ.

³ מימרה זו מובאת בתלמוד מספר פעמים. ראו שבת עה, א ומסורת הש"ס שם.

⁴ מובא בדפוס וילנה בשיבוש. אני מצטט ממהדורת הרב מצגר.

פירוש זה עומד בסתירה לפירוש רבנו חננאל שבת קיא, ב וק"ו, א, שם פירש שמדובר שחותך את ראש העוף. וקצ"ע שפירש באופן שונה. וראה מה ששיער הרב מצגר בהערותיו לרבנו חננאל קלג, א הערה 57, ולא נחה דעתי בתירוץ. (כנראה היו לרבנו חננאל מסורות שונות בפירוש המימרה. וצ"ע).

5 בדפוס וילנה כתבו: להוציא את ממונו. אבל הרב מצגר תיקן בצדק: להוציא דם ממנו (כהסברו של הערוך).

6 בספר ערוך השלם, מהדורת קוהוט, מובאים דברי הערוך בגרסה שונה: “אלא הרי הוא כמתכוון להמיתו **ורוצח** הוא”. לפי גרסה זו לא מבואר שמדובר על רציחת אדם. לצערי אין בידי לבדוק את נוסח כתב היד. מתסבר יותר כמו הגרסה שבפנינו, כי הלשון “ורוצח הוא” קצת משונה, והיה לו לומר: ורוצח הוא בכך.

ב. הערוך לא הדגיש שמדובר בשבת, ומסתמך דבריו משמע שמדובר ביום חול.

ג. הערוך היה תלמידו של רבנו חננאל, ומסתבר שפירושו לקוח מדברי רבו.

3. באוצר הגאונים שבת⁷ כתב:

הצר חלזון ופוצעו אף על פי שפצעו חי והוא נוטל נשמתו מתעסק הוא אצל נטילת נשמה. ומקשינן עלה: והא אביי

ורבא דאמרי תרויהו מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות? מי שחותך ראשו שלחי היאך יאמר אני [=איני]

מתכוין למתתו? איפשר חותכין את ראשו ולא ימות? והיאך יהא זה [=הפוצע חלזון] פטור מחטאת פציעתו?

מסתמך דבריו נראה שגם הוא פירש לענין הריגת אדם.

פירוש הערוך בהתאם לשיטתו

נראה שפירוש הערוך מתאים לשיטתו המפורסמת⁸, לפיה אין די בכך שהאיסור יתרחש בוודאות כדי לאסור, אלא נדרש תנאי נוסף כדי שר' שמעון יאסור: שהתוצאה גם רצויה לעושה הפעולה (בלשון הראשונים: פסיק רישיה דניחא ליה). רציחה היא דוגמה לעיקרון זה של הערוך, שכן לגבי רציחה אין להעלות על הדעת שאדם נורמלי חותך ראש של אדם אחר רק מחמת התועלת שתהיה לו מכך להוציא דם ממנו. לכן גם כאשר החותך אומר שכוונתו בחיתוך הראש כדי להוציא דם ממנו, אנו בטוחים שאלו דברי שקר, ובוודאי הרוצח רצה להרוג את אותו אדם וניחא ליה בהריגתו.

1. כך נראה מלשון רבנו חננאל: "אין אומרים שלא היתה כוונתו לכך". כלומר: בוודאי כוונתו של חותך הראש היתה להרוג את האדם, גם אם הוא מספק לנו הסברים אחרים למטרת חיתוך הראש.

2. כך נראה מלשון הערוך: " אין ממש בדבריו, אלא הרי הוא כמתכוון להמיתו"⁹.

קושיה על פירוש רבנו חננאל

מתוך פירוש רבנו חננאל והערוך ניתן לכאורה להגיע למסקנה שהסיבה שבגללה אין היתר לחתוך ראש של אדם ולומר שהדבר נעשה ללא כוונת רציחה, היא על סמך הכלל ההלכתי שחידשו אביי ורבא: מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות. אלא שמסקנה זו מובילה לשתי תוצאות בלתי סבירות בעליל:

1. לפי זה אם אדם מבצע פעולה שאינה מובילה באופן וודאי והכרחי להריגה, ואין לו כוונה מפורשת להריגה, ר' שמעון יתיר, שכן אין מעשה זה בגדר "פסיק רישיה". לדוגמה: אדם משליך פסולת של אבנים מתוך ביתו (שבקומה גבוהה) אל הרחוב כדי לנקות את הבית, למרות הסיכון שמא בדיוק יעבור אדם ברחוב ויפגע מאותה אבן וימות. אבל מסברה פשוט הדבר שפעולה זו אסורה, למרות שהפעולה לא נעשית כדי להרוג, ולמרות שאין מדובר בתוצאה וודאית של הריגה!¹⁰

2. ניתן להקצין את הדברים עוד יותר. לשיטתו של הערוך גם פסיק רישיה (כלומר תוצאה וודאית של איסור) נאסר רק באופן שניחא ליה. כפי שהסבירו רבנו חננאל והערוך, כאשר אדם חותך ראש של אדם אחר, בוודאי הוא מכוון להורגו (וההסבר שהוא נותן לנו - שכוונתו רק להוציא דם ממנו, הוא תואנת שווא). אבל האם במקרה (קיצוני) שבו נשתכנע לאור הנסיבות שאכן כוונת האדם הרוצח באמת לא היתה להרוג את האדם האחר נתיר רציחה וודאית, על סמך העובדה שזהו פסיק רישיה דלא ניחא ליה?

למשל: מדען שקידום תגלית מסוימת חשוב לו מאד, מזריק לצורך ניסוי שהוא מבצע חומר מסוים לאנשים חיים ובודק את תגובת הגוף לחומר, למרות ידיעתו הברורה שאנשים אלו ימותו בסופו של התהליך.¹¹ ידוע לנו שמטרתו לא היתה ההריגה, ואף על פי כן ברור שנחשיב את עצם ההתעלמות מחיי אדם כרציחה, ולא נתיר ח"ו מטעם "פסיק רישיה דלא ניחא ליה"!

⁷ חלק הפירושים לדרך עה"א, סימן קלא, ציטוט מספר העתים בשם גאון.

⁸ בערך פסק, ומובא בתוספות שבת קג,א ועוד מקומות רבים.

⁹ אם נגרוס כגוסת הערוך השלם: "ורוצה הוא" אז מפורש יותר בלשון הערוך שהאדם בעצם רוצה את הפעולה שהתבצעה.

¹⁰ גם חובת הגלות של רוצח בשגגה, שהתירש בזמן שחטב עצים ביער, מראה שיש איסור בהתרשלות גם ללא כוונת רציחה. וכן מבואר להלכה ברמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא הלכה ד.

¹¹ כפי שעשה למרבה הפלצות הנאצי ד"ר מנגלה ימ"ש.

ג. מדוע באמת לא ניתן להשתמש בהיתר של "אינו מתכוון" לגבי רציחה? בספר קובץ שיעורים¹² כתב סייג הגיוני לדעת ר' שמעון: ההיתר של ר' שמעון לדבר שאינו מתכוון נובע מכך שאין לפעולה חשיבות.¹³ לכן הפטור ניתן ליישום רק באיסורים שבהם מוקד האיסור הוא בכך שהפעולה אינה רצויה (כגון מלאכה בשבת, שכן ה' ציווה על מנוחת האדם, ואין בעיה בכך שתוצאה של מלאכה תתרחש בשבת. או כגון גילוח שער הנזיר, שאין מניעה ופגם בכך שהנזיר נותר ללא שער, אלא מעשה הגלוח הוא הפגיעה בקדושת הנזיר). אבל כאשר האיסור של התורה נועד למנוע תוצאה בלתי רצויה, אין סברה לפטור דבר שאינו מתכוון.

לאור סברה זו נראה לי שברוב העבירות שבין אדם לחברו (בוודאי לגבי רציחה או נזיקין) עיקר ההקפדה של התורה הוא שלא ייגרם נזק לזולת, ולא על עצם מניעת הפעולה של העבריין, ולכן באיסורים שבין אדם לחברו לא ניתן להתיר על סמך חוסר כוונה.

לאור כל האמור לעיל קשה לי על פירושם של רבנו חננאל והערות: כיצד ניתן לומר שהאיסור לחתוך ראש אדם נובע רק מהכלל "מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות"?

תירוץ

מחמת הקושי נראה לי לתרץ (במעט דוחק): אביי ורבא הביאו את המקרה של 'פסיק רישיה ולא ימות' כדוגמה קיצונית להמחיש את הרעיון לפיו אדם אינו יכול לעשות פעולה שוודאי תביא לתוצאה ולטעון שאינו מתכוון (כפי שאדם אינו יכול לחתוך ראש של אדם אחר ולטעון שאינו מתכוון להרוג). אבל זהו רק ביטוי בלבד, ובמקרה של חתיכת הראש גם ללא נימוק הלכתי זה אין להתיר איסור רציחה על סמך ההיתר של ר' שמעון לדבר שאינו מתכוון.

אני משער שהביטוי "פסיק רישיה ולא ימות" לקוח מפתגם עממי שהיה רווח בין יהודי בבל. אביי ורבא הרי יכלו לנסח את חידושם בצורה ברורה ומפורשת יותר: מודה ר' שמעון כאשר התוצאה וודאית ורצויה לעושה. אלא שהם בחרו לנצל פתגם שגור בפי העם המביע רעיון זה באופן ציורי (והפתגם היה שגור מתחילה בהקשרים אחרים, ולא דווקא בהקשר ההלכתי): כאשר אדם מבצע פעולה שיש בה תוצאה וודאית, הוא לא יכול לומר שלא היתה לו כוונה להגיע לאותה תוצאה.

¹² ח"ב סימן כג.

¹³ כמה אחורונים כתבו גדר זה: מקור חיים (הלכות פסח) פתיחה לסימן תלא (בהתחלה), חלקת יואב ח"א סימן ז, שם ח"ב השמטות אות ב, שערי ישר ג-כה ד"ה ובעיקר הענין, קובץ שיעורים ח"ב סימן כג אותיות ו-ז.